

MORFOLOŠKE POGREŠKE U DISKURSU DJECE S PJT

DIANA ARAPOVIĆ*, MAJA ANDEL**

Primljeno: studeni 2002.
Prihvaćeno: lipanj 2003.

Izvorni znanstveni rad
UDK: 376.36

Termin "Posebne jezične teškoće" (PJT) odnosi se na djecu čije su jezične vještine disproporcijски siromašnije u odnosu na njihovu kronološku dob i neverbalne sposobnosti zbog nepoznatih uzroka i to u bilo kojem (jednom ili više) dijelu jezičnog razvoja (Bishop, Adams 1991). Djeca s PJT mogu imati poremećen fonološki i pragmatički aspekt govora, ali se najčešće poremećenim smatra morfo-sintaktički aspekt. Morfologija je jezična sastavnica važna osobito onda kada procjenjujemo ovladavanje određenim jezikom jer se u njoj najbolje odražava gramatičnost nekog jezičnog sustava. U ovom radu željeli smo prikazati usvojenost morfologije u djece s posebnim jezičnim teškoćama, imajući u vidu morfološku složenost hrvatskog jezika. Ispitali smo morfološke pogreške 51 djeteta s PJT-om u dobi od 4.2-8 godina. Naši rezultati pokazuju da su najčešće pogreške u infleksiji i sročnosti, odnosno neadekvatnom padežnom nastavku za imenice i omisije pomoćnog glagola za glagole te na imenskim sklopovima (imenica+pridjev). Takav rezultat ukazuje da se djeca s PJT ne mogu istodobno usredotočiti i na prenošenje poruke, komunikaciju, i na gramatičku ispravnost te poruke.

Ključne riječi: Djeca s posebnim jezičnim teškoćama, morfološke pogreške

Uvod

Termin "Posebne jezične teškoće" ili skraćeno PJT, odnosi se na djecu čije su jezične vještine disproporcijски siromašnije u odnosu na njihovu kronološku dob i neverbalne sposobnosti zbog nepoznatih uzroka i to u bilo kojem (jednom ili više) dijelu jezičnog razvoja (Bishop, Adams 1991.)

Poremećaj može varirati od vrlo blagog do vrlo teškog stupnja. Blaži stupnjevi često se otkrivaju tek polaskom u školu i to uglavnom kao teškoće učenja, pa postaju uzrokom školskog neuspjeha. Podaci o učestalosti su različiti, pa ih npr. prema Leonardu (1989.) ima 6 % djece, dok ih je u 1,5 % jače izražen. Prema Snyder (1984.) taj jezični poremećaj javlja se u 3 % predškolske djece i u 1 % osnovnoškolske djece. Zakašnjelo pojavljivanje prve riječi i kasna pojava rečenice ukazuju na mogućnost pojave posebnih jezičnih teškoća djeteta. Kad se i pojavi, rečenica je agramatična, često joj nedostaju vezne riječi, prijedlozi, veznici, nenaglašene lične zamjenice. Nedostaju pomoćni glagoli, bilo kao dijelovi

složenih glagolskih vremena, bilo kao dijelovi imenskih predikata, pa se govor često svodi na tzv. telegrafski stil. Također izostaju i promjene koje u riječima nameću deklinacija i konjugacija. U govoru prevladavaju imenice, a govor vrvi smetnjama artikulacije. Česte su i leksičke dislalije (Vuletić 1988., Rescorla, Schwartz 1990.). Djeca s PJT mogu imati poremećen fonološki, semantički i pragmatički aspekt govora, ali se najčešće poremećenim smatra morfosintaktički aspekt. Budući da ne postoje relevantna istraživanja usvajanja i stanja morfologije u djece s PJT za hrvatski jezik, svoje teze temeljimo na istraživanjima u drugim jezicima, koja pokazuju da djeca s PJT sporije, odnosno kasnije usvajaju relevantne morfološke označivače negoli djeca urednoga jezičnog razvoja (Leonard i sur. 1992.). Prema Kovačević (1997.) morfologija je upravo ona sastavnica jezika prema kojoj se gramatičnost svojim najvećim dijelom ostvaruje, odnosno narušava. Premda se jezici međusobno značajno razlikuju po stupnju morfološke složenosti, a različiti segmenti morfologije nisu u jednakom

* Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

** Odsjek za germanistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

stupnju oštećeni u različitim jezicima, dosad je utvrđeno da postoji izrazita povezanost između PJT i oštećenosti morfologije.

Rad je izložen na 28. Austrijskim danima lingvistike u Grazu 8. prosinca 2000. (Morphologie und SSES-Kinder, 28. Osterreichische Linguistiktagung, Graz).

Problem

Ovim smo radom željele steći dodatni uvid u stanje morfologije hrvatskoga jezika u djece s jako izraženim posebnim jezičnim teškoćama, u odnosu na činjenicu da je istraživanja morfologije u djece s PJT za hrvatski jezik vrlo malo. Prema Kuvač i Cvikić (2002), sustavna ispitivanja usvajanja hrvatskog jezika za djecu urednog jezičnog razvoja započela su tek devedesetih godina 20. st., a pojedinačnih radova još je uvijek premalo da bi rasvijetlili sva psiholingvistička pitanja. Ovo nedostatno poznavanje procesa usvajanja morfologije u djece urednoga jezičnog razvoja bitno nam otežava istraživanje morfološkoga razvoja u djece s PJT, jer ne postoji mogućnost usporedbe.

Morfologija je jezična sastavnica važna osobito u slučajevima kada procjenjujemo ovladavanje određenim jezikom, jer se u njoj najbolje odražava gramatičnost nekog jezičnog sustava. Ova je tvrdnja potvrđena istraživanjima u mnogim stranim jezicima (engleski, njemački, švedski, hebrejski, mađarski, cf. Kovačević, 1997.). Smatramo da je ovakvo istraživanje zanimljivo, imamo li u vidu morfološku složenost hrvatskoga jezika.

Cilj

Cilj ovoga istraživanja bio je utvrditi koje su najčešće morfološke pogreške u djece s posebnim jezičnim teškoćama. Budući da u svojim jezično osiromašenim iskazima (Ljubešić, Arapović 1999.) djeca s PJT lako zaobilaze leksičke i derivacijske promjene (npr. ne rabe glagolske

imenice, složenice i sl.), ali infleksijsku morfologiju zbog ustroja hrvatskoga jezika ne mogu zaobići, postavile smo sljedeću hipotezu:

Hipoteza istraživanja

H1 Najčešće morfološke pogreške djece s posebnim jezičnim teškoćama odnosit će se na infleksijsku morfologiju.

Metode rada

Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika činilo je 51 dijete oba spola (15 djevojčica i 36 dječaka) u dobi od 4,2 do 8 godina. Djeci su bile dijagnosticirane posebne jezične teškoće i bila su uključena u kompleksnu govornu rehabilitaciju i edukaciju u vrtiću poliklinike SUVAG u Zagrebu. Rehabilitacijski program obuhvaćao je grupne aktivnosti (glazbene i ritmičke stimulacije) te individualni logopedski tretman. Kriterij za odabir uzorka bili su sljedeći: IQ u granicama prosjeka, pravilna građa i funkcija artikulacijskih i slušnih organa, te ne postojanje dijagnosticiranih emocionalnih i psihičkih poremećaja, kulturne deprivacije i bilingvizma. Bila su dopuštena manja odstupanja u EEG nalazima, ali samo ona koja se ne temelje na lezijama mozga i epilepsiji.

Varijable istraživanja

1. Morfološke pogreške

Mjerni instrument i način prikupljanja podataka

Ispitivanje je prilagođeno mogućnostima djece s posebnim jezičnim teškoćama, pa je ispitivanje govora bilo visoko strukturirano velikim brojem poticaja, te korištenjem slikovnica, predmeta i igračaka. Tip diskursa bio je konverzacija između logopeda i ispitanika.

Istraživanje je započelo prikupljanjem govornog materijala. Ispitivanje je provedeno pojedinačno, svako je dijete snimljeno na audio -

vrpcu, a snimljeni je govor naknadno transkribiran i analiziran. Proveli su ga studenti Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu šk. godine 1996/97. i 1997/98.

Tijekom dječjeg jezičnog razvoja dijalog se pojavljuje prije drugih tipova diskursa (npr. naracije). Djeca s PJT tijekom cijelog predškolskog razdoblja u većini slučajeva ne mogu samostalno ispričati priču na zadanu temu. Prema Morrisu i Hoffmanu (1993.), djeca s PJT nisu u stanju kreativno kombinirati jezične elemente u smislene cjeline osim ako njihov iskaz ne sadrži konkretnu informaciju ili ne proizlazi iz osobnog iskustva. U situacijama kad svoje kognitivne vještine moraju više usmjeriti k organizaciji jezične informacije, nedostatak prilagodljivosti rezultira statičnošću i neprirodnošću jezika. Zbog toga poticaj za dijalog u djece s PJT u pravilu mora biti visoko strukturiran, što je bio slučaj i u našem ispitivanju.

Obrada podataka

Transkripciju su radili studenti oslanjajući se na stvarni kontekst (prostor, vrijeme, predmete, osobe), te na govorni kontekst i intonaciju. Transkripcija je provjeravana tijekom seminara iz kolegija "Razvojni govorno-jezični poremećaji". Podatke smo prikazali tablično i grafički, a iskazali smo ih u postocima.

Rezultati i rasprava

Pitanje koje se već dugo postavlja u istraživanjima jezika djece s PJT jest kako složenost jezične morfologije utječe na njihovo jezično usvajanje, tj. jesu li jezične poteškoće u djece s PJT izraženije ako usvajaju morfološki složen jezik ili nisu (Kovačević, u: Ljubešić 1997.). Usporedbom različitih istraživanja, autorica dolazi do spoznaje da je složenost morfologije u izravnoj vezi s njezinom obavijesnošću, koja je, čini se, olakšavajući čimbenik u jezičnom usvajanju. To znači da morfološka složenost donekle olakšava usvajanje morfologije djeci s PJT.

Analiza pojavljivanja vrsta riječi u govoru djece s PJT pokazuje da se pojavnost pojedinih vrsta riječi razlikuje u odnosu na istraživanja koja su provedena na urednom govornom razvoju djece. Drugim riječima, udio pojedinih vrsta riječi različit je u djece s PJT i u djece urednoga jezičnog razvoja. To se odnosi i na učestalost morfoloških pogrešaka.

Prema nekim autorima djeca s PJT u ispitanoj dobi koriste i do 40% imenica. Iza njih slijede glagoli s 19,6%, pomoćni glagoli 7,3% i zamjenice s 7,2%. Ostale vrste riječi rjeđe se koriste, pa je tako veznika 5,5%, pridjeva 4,9%, priloga 3,9%, čestica 3,3%, uzvika 2,9%, prijedloga 2,7%, dok je brojeva svega 1,8%. Mnoge kategorijalne analize djece s normalanim govornim razvojem ukazuju na veliku proporciju imenica u dječjem rječniku. Međutim McCarthy (1965.) je pokazala da zbog javljanja drugih vrsta riječi i njihove sve češće uporabe, što je bez sumnje povezano s razvojem mišljenja u djece, postotak imenica u totalnom dječjem rječniku opada. U dobi između 4 i 4,5 godine udio imenica svodi se na dvadesetak posto totalnog dječjeg rječnika, dok je postotak glagola 25,9%, zamjenica 22,2%, pa tek onda imenica s 18,8% (U: Ljubešić, Stančić, 1994.).

Za usporedbu, navest ćemo rezultate istraživanja koje su provele Vuletić i Arapović (1981.) na ispitanicima opće populacije kronološke dobi između 7 i 10 godina. Autorice su došle do zaključka da su govoru u općoj populaciji najveći postotak čine glagoli, 23,34%, zatim imenice 18,76%, zamjenice 17,78%, prilozi 15,27%, veznici 10,36%, prijedlozi 5,5%, pridjevi 4,4%, brojevi 2,7% i uzvici 1,8%.

Kao što je već navedeno, djeca s PJT najviše poteškoća imaju na morfosintaktičkoj razini. Najčešće su pogreške infleksije i sročnosti, koje ćemo ilustrirati na primjerima imenica i glagola jer su to i najčešće vrste riječi koje djeca s posebnim jezičnim teškoćama rabe, te na imenskim sklopovima (imenica+pridjev), gdje tipične teškoće infleksije i sročnosti najviše dolaze do izražaja.

Tablica 1. Prikaz najčešćih morfoloških pogrešaka djece s PJT

	Vrste pogrešaka	Ukupno	Primjeri
1.	neadekvatan padežni oblik	153	Uzeo sam lutke.
2.	uporaba pogrešnog roda	10	Daj moj bebo.
3.	pogreške u sročnosti između imenice i pridjeva	2	Da malu bebe.
4.	omisijske pomoćnih glagola	140	Ovo ja pisao.
5.	neadekvatno glagolsko vrijeme	5	Dečko on uzeti loptu.
6.	neadekvatan glagolski vid	2	U dvorištu vješavati rublje.
7.	neadekvatno glagolsko lice	3	Ja pliva.
8.	izostavljanje infinitivnog nastavka	2	Hoću se kupa.

Ukupan broj riječi u uzorcima tekstova bio je 7394. Rečenica je bilo 2955 od kojih je 1350 (45,68%) bilo eliptičnih, 1365 (46,19%) jednostavnih i 240 (8,12%) složenih.

Ovdje je važno spomenuti i tip diskursa, naime, s djecom je vođen strukturirani dijalog, jer djeca s posebnim jezičnim teškoćama ne mogu ili iznimno rijetko mogu samostalno pripovijedati. Poticaj ispitivača rezultirao je najčešće eliptičnim rečenicama, dok je složenijih sintaktičkih oblika bilo vrlo malo. Tako su u tekstovima prevladavale riječi koje su bile odgovori na poticaj - često je riječ samo o potvrdnoj ili negativnoj čestici - da ili ne.

Primjer 1.:

- I: Kome seka čita?
 D: Medi.
 I: Što onda medo radi?
 D: Spava.
 I: Sluša li medo priču?
 D: Sluša.
 I: Kako onda sluša ako spava?
 D: Fino. Sluša i spava.

Primjer 2.:

1. Pepeljuga. Bila jednom Pepeljuga. Gubija cipejicu. Kalj došo i pusu dao. Doma, papali su. (6;0) ž
2. Moja meta biti, ja biti betmink (= Batman). Ja hoću, meni tata kupiti betmink, mama hoće kupiti luk i strijelu. (7;4) m

3. Aniti sam išo, i ona ima crtić s psetima. (7;4) m
4. Oni, oni se oceju zeniti. (7;4) m
5. I oni se zeniju. (7;4) m
6. Zna se ti pletvoli u lava. On se pletvoli se. Zna se ti pletvoli... (7;4) m
7. Teta mi je dala jedan žlicu riže, izgorilo je riža. (6;0) ž
8. Koka puno dana sedi na jaja. (6;5) ž
9. Ja ima puno kuki. Ja ima tamo kuke doma. (6,5) m
10. Jedan dan jaje puknuji i unutra je piisi (= pilići) mali. (6;5) ž

Primjeri 1. i 2. odgovori su na strukturirane poticaje, tj. na pitanja ispitivača. Vidimo da djeca, kad smisleno odgovaraju na pitanja, često gube kontrolu nad morfološkim pravilima.

Suprotan je primjer postizanja tekstualne kohezije, gdje postoji sintaktička povezanost riječi u sintagmatske nizove, ali je semantička koherencija pritom ozbiljno narušena.

Primjer 3.:

D: Pa, mačku u čizmama. To je makak u čizmama. Mlinar imao tri sina. I u ruke im nešto

im dao. Jednog magarca, pa vreću, mačka. I pričao je šta sa ovime, prodao bi ga. Ili bi ga ubio. Daj mi zlatnik. Nemoj me ubiti, daj mi jedan zlatnik. Ti ćeš biti dobar dečko. Oblačio ptice. Za taj zlatni uhvatio mrtve ptice. Rekao bi mačak. Pozvao njemu u posjete. Baci to sve, zaspao je. U pomoć, u pomoć! Razbojnici su obukli njegovo odijelo. I onda su se pogledali i vozili se zajedno u kočiji. I pitao kralj čija je to pšenica. Sjeti se da ima čarobnjaka. Pretvorit u magarca, miša i onda ga pojede. Prošli su. Slobodno se oženi. I on se oženi. Stari kralj umre, ona će biti carica. (5;8) m

Zaključak

Tumačenje rezultata ovog istraživanja otežano je činjenicom da ne postoje jasne norme morfološkog usvajanja za hrvatski jezik, kako u djece urednog jezičnog razvoja, tako i u djece s PJT. Stoga smo u interpretaciji bile upućene na strane izvore.

Iz dobivenih rezultata uočavamo da je raznolikost morfoloških pogrešaka zapravo mala, što je

uvjetovano dijelom tipom diskursa, siromašnom sintaksom (uglavnom eliptičnim rečenicama), pa je broj morfoloških pogrešaka u odnosu na broj riječi relativno nizak.

Najčešća pogreška je neadekvatan padežni nastavak za imenice i omisija pomoćnog glagola za glagole. Takav bi rezultat mogao ukazivati na to da se djeca više usredotočuju na prenošenje poruke, na samu komunikaciju, a da pritom ne mogu voditi računa o gramatičkoj točnosti. Čini se svrsishodnije djecu s posebnim jezičnim teškoćama ispitivati posebno konstruiranim zadacima koji bi ciljano ispitivali morfologiju i njezine aspekte, jer način ispitivanja koji smo primijenile omogućava uporabu strategija izbjegavanja koje ta djeca već rabe (primjerice odgovori tipa da ili ne). Na taj način mogu prikriti morfološke teškoće. S druge pak strane, kad bi takvi zadaci pokazali da dijete bolje vlada morfološkim oblicima onda kad se usredotoči na tvorbu, mogli bismo pretpostaviti da u trenutku spontane komunikacije ne može podijeliti svoju pozornost na dva procesa istodobno - komunikacijski i tvorbeni.

Literatura

- Bishop, D.V.M., Adams, C. (1991). What do referential communication tasks measure? A study of children with specific language impairment. *Applied Psycholinguistic*, 12, 199-215.
- Kovačević, M. (1997). Analiza posebnih jezičnih teškoća na morfološkoj razini (U:Ljubešić, M., *Jezične teškoće školske djece*, Školske novine, 1997.).
- Kuvač, J., Cvikić, L. (2002). Obilježja dječje gramatike na primjeru imeničke morfologije, Riječ, Sveučilište u Rijeci, Rijeka (u tisku).
- Leonard, L.B. (1989). Language learnability and specific language impairment. *Applied Psycholinguistics*, 10, 179-202.
- Leonard, L. B., Bortolino, U., Caselli, M.C., McGregor, K.K. i Sabbadini, L. (1992). Morphological deficits in children with specific language impairment: the status of features in the underlying grammar. *Language Acquisition* 2, 151-179.
- Ljubešić, M., Arapović, D. (1999). Indirekte Rede in Erzähltexten bei Grundschulkindern. Akten des 32. Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997. Lang Verlag, 299-304.
- Morris, J., Hoffman, P. (1993). *Whole Language Intervention for School Age Children*, Singular Publishing Group Inc. San Diego, California

- Rescorla, L., Schwartz, E., (1990). Outcome of toddlers with specific expressive language delay. *Applied Psycholinguistics*, 11, 393-407.
- Snyder, L.S. (1984): *Developmental language disorders:Elementary school age*. Audrey Holland: *Language Disorders in Children*, San Diego, College Press, 129-158.
- Stančić, V., Ljubešić. M. (1994):*Jezik, govor, spoznaja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Vuletić,D., Arapović,D. (1981):*Morfologija u govoru*.*Defektologija* 17,1-2,35-45.
- Vuletić, D. (1988): *Usporeni razvoj govora U: Škarić, I.: Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje*, Mladost, Zagreb.

Morphological Errors in Discourse of Children with SLI

Abstract

The notion of Specific Language Impairment (SLI) refers to children whose language skills are in disproportion with their chronological age and their non-verbal skills, for unknown reasons and in any (one or more) part of their linguistic development (Bishop, Adams 1991).

SLI children may have phonological and pragmatic language difficulties, but the most affected part of grammar in SLI children seems to be morphosyntactic. Morphology is the part of language in which the grammar of a language system becomes clearly perceptible, therefore it is especially important when we try to assess the level of language skills. In this paper we have tried to present the level of morphology acquisition in children with SLI, taking into consideration the morphological complexity of the Croatian language. We have examined morphological errors in 51 children with SLI, age from 4,2 to 8. Our results show that most errors appear in categories of inflexion and congruency, i.e. inappropriate case endings for nouns, auxiliary omissions for verbs and morphological incompatibility of noun+adjective combinations. These results suggest that children with SLI are not able to communicate the contents of an information and accomplish its correct grammatical form at the same time.

Key words: *Children with specific language impairments, morphological errors*